

MAGYAR RECEPT AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN?

AZ USA ÉS MAGYARORSZÁG KÖZÖTTI AZONOSSÁGOK, HASONLÓSÁGOK ÉS KÜLÖNBSÉGEK AZ AKADÉMIAI SZABADSÁG TÜKRÉBEN

RÓNAY ZOLTÁN^{1,*} – KOVÁTS GERGELY²

¹Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest

²Budapesti Corvinus Egyetem, Stratégiai és Menedzsment Intézet, Budapest

Beérkezett: 2025. április 4., elfogadva: 2025. augusztus 18.

A tanulmány két, 2021-ben, illetve 2023–2024-ben elvégzett kutatás szintézise. Kiindulópontja szerint az akadémiai szabadság értelmezése eltérő gyökerekre nyúlik vissza, valamint feltételei, intézményi keretei és története is különböznek az Egyesült Államokban és Magyarországon, mégis számos hasonlóság fedezhető fel a Donald Trump első elnöki ciklusából kinövő MAGA mozgalom és a mozgalom híveinek tekinthető politikusok kormányozta tagállamok felsőoktatás-politikai érvrendszere és jogalkotása, valamint a 2010 óta megfigyelhető magyarországi tendenciák között. Az összehasonlítás nemcsak azért releváns, mert az USA vezetői – köztük az újraválasztott Trump és alelnöke vagy például a floridai kormányzó – előszeretettel hivatkoztak a magyarországi „vívmányokra”, hanem azért is, mert egyes hazai intézkedések ugyanazokat az alapvetően liberális értékeket és nézeteket (sokszínűség, egyenlőség, befogadás; DEI) támadják, amelyek az Egyesült Államokban is a szövetségi kormány célkeresztjébe kerültek.

Kulcsszavak: akadémiai szabadság, DEI (sokszínűség, esélyegyenlőség, inklúzió), stop woke

HUNGARIAN RECIPE IN THE UNITED STATES? IDENTITIES, SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN THE USA AND HUNGARY IN THE LIGHT OF ACADEMIC FREEDOM

The study is a synthesis of two studies carried out in 2021 and 2023–2024. The starting point is that although the understanding of academic freedom has different roots, conditions, and history, there are many similarities between the MAGA movement that emerged from Donald Trump's first presidential term and the arguments and legislation of the higher education policy in the Member States governed by supporters of the MAGA movement, and the trends in Hungary since 2010. The comparison is relevant not only because US leaders, including the re-elected Trump and his vice-president or the governor of Florida, for example, have been keen to invoke Hungarian

* Levelező szerző: Rónay Zoltán, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, 1075 Budapest, Kazinczy utca 23–27., 404. szoba. E-mail: ronay.zoltan@ppk.elte.hu

‘achievements’ but also because some domestic measures attack the same fundamentally liberal values and views (i.e., diversity, equality, inclusion; DEI) that have been targeted by the federal government in the US.

Keywords: academic freedom, DEI (diversity, equality, inclusion), stop woke

Bevezetés

Az Egyesült Államokban a múlt évszázad első harmadának fontos fejleménye volt az akadémiai szabadság megfogalmazása és védelmének intézményesítése – ha nem is állami eszközökkel. Ebben kulcsszerepet játszott az Amerikai Egyetemi Oktatók Egyesülete (American Association of University Professors, AAUP), amely deklarálta az akadémiai szabadság tartalmát és feltételeit, és egy monitoringrendszer is kialakított. Ebből a történeti előzményből adódóan az akadémiai szabadság az USA-ban – az európai országokkal szemben – nem jogi védelmet élvez, hanem egy szakma privilégiumaként jelenik meg.

Az akadémiai szabadság korábban kialakult elvei a XX. század vége felé ellentétbe kerültek a felsőoktatásban résztvevők sokszínűvé válásával összefüggő, a polgárjogi mozgalmak eredményeire építő úgynevezett woke-mozgalommal,¹ amely a kisebbségek, marginalizált társadalmi csoportok ébredésére és önérdék-érvényesítésért való fellépésére épít. A mozgalom alapvetése, hogy miután a különböző (faji, szexuális orientáció vagy nemi identitás szerinti stb.) kisebbségek strukturális egyenlőtlenségek áldozatai, rendszerszintű beavatkozásokra van szükség ahhoz, hogy egyenlőbb, igazságosabb viszonyok jöjjenek létre a felsőoktatásban. E cél elérése érdekében fejlesztették ki a sokszínűséget, egyenlőséget, befogadást (diversity, equality, inclusion; rövidítve DEI) támogató közpolitikai eszközrendszerét. A woke-mozgalomhoz kapcsolódik az úgynevezett „cancel culture”, az eltörlés kultúrájának kialakulása, amely abban nyilvánul meg, hogy egyéneket vagy szervezeteket nyilvánosan bírálják, bojkottálnak vagy kirekesztenek olyan kijelentések vagy nézetek miatt, amelyeket sértőnek, károsnak vagy társadalmilag elfogadhatatlannak tartanak. Habár az eltörlés kultúráját bármilyen mozgalom alkalmazhatja, a fogalom elsősorban a DEI-elveket megsértőket érő megbélyegzés kapcsán került be a köztudatba.

Egyes szerzők az akadémiai szabadságot az akadémiai közösség status quójának megőrzésére szolgáló, káros eszköznek tekintik (lásd pl. *Herbert 2023*), amely ellentétes a woke/DEI-mozgalom akadémiai társadalmi nyitást szorgalmazó céljaival. A tradicionális akadémiai szabadságot bírálók szemében ez szimbolikusan is tükröződik abban, hogy az akadémiai szabadságot képviselő AAUP egyesület alapításában fehér, elsősorban keresztény férfiak vettek részt. A bírálók erre hivatkozva azt állították, hogy az a kirekesztést, a diverzifikáció elutasítását testesítette meg. A felsőoktatásban sajátos helyzet jött létre: a woke-mozgalom térnyerése az USA-ban különösen védett szólásszabadság közegében valósult meg, hiszen ez a folyamat az akadémiai szabadság kérdéskörét is érinti. A hallgatók egyfelől nem korlátozhatók a véleménynyilvánítás tekintetében, másfelől a DEI jegyében védelmet élveznek az oktatók megnyilatkozásaival szemben. Egy másik nézet szerint az akadémiai

¹ „A woke az angol nyelv afroamerikai nyelvjárásából [inkább nyelvváltozatából – a szerzők] (AAVE) származó szó, eredetileg a faji előítéletekkel és diszkriminációval szembeni éberséget jelenti. A 2010-es évekre a szó már magába foglalt más társadalmi egyenlőtlenségi problémák iránti tudatosságot is, mint a szexizmus és az LMBT-személyek jogainak megtagadása. Emellett mára az amerikai baloldal bizonyos politikai téziseinek összefoglaló elnevezéseként szintén használják.” <https://hu.wikipedia.org/wiki/Woke>

szabadság azonban – biztosítva az oktatók védelmét az előbb említett helyzetekben – továbbra is fontos garanciát és védelmet jelenthet az eltörlés kultúrájával szemben (Garry 2023).

Az akadémiai szabadság érvényre jutása ugyanakkor a woke-kal szemben kibontakozó ellenmozgalom miatt is problematikussá vált. A Republikánus Párt erősen konzervatív, talán ultra-konzervatívként is definiálható Tea Party-mozgalomból² Donald Trump első elnöki kampánya, majd elnöksége alatt kinövő MAGA-mozgalom (Make America Great Again – Tegyük újra nagygyá Amerikát) harcot hirdetett a woke és ezen keresztül a DEI ellen is – méghozzá éppen az akadémiai szabadság védelmének, az indoktrináció megakadályozásának jelszavával. Az ennek jegyében tagállami szinten elfogadott jogszabályokból egyértelmű, hogy mindezzel súlyosan korlátozták az akadémiai szabadságot, és indoktrinációra kényszerítették az oktatókat. A stop woke törvényjavaslatok vagy törvények (Hutchens–Miller 2023) kidolgozásában Florida állam vált zászlóshajóvá, hogy aztán a folyamat Trump második elnökségének kezdetén immár szövetségi szinten kapjon erős lendületet.

A magyarországi eseményekkel való összehasonlítás nem csupán azért releváns, mert a magyar miniszterelnök, Donald Trump és a floridai kormányzó, Ron DeSantis gyakran hivatkoznak egymásra. Az akadémiai szabadság korlátozását eredményező tendenciák Magyarországon immár közel másfél évtizede tetten érhetők, habár itt sem a woke-mozgalomhoz, sem a cancel culture-hoz hasonló erejű és hatású jelenség nem (volt) tapasztalható. Ugyanakkor az összehasonlítás jól példázza, hogy eltérő demokratikus és jogállami hagyományok között, jelentősen eltérő struktúrájú felsőoktatási környezetben az illiberális politika hasonló vagy azonos eszközökkel operálva ugyanolyan eredményeket tud elérni. A közvetett hatásokat (lásd öncenzúra) kiváltó szabályozás és állami propaganda mellett azonban konkrét intézkedések is azonosíthatók, amelyek olyan értékeket és nézeteket képviselő intézmények ellen irányulnak, amelyek működésében fontos szerepet játszanak a DEI-hez kapcsolódó értékek (lásd Lex CEU, illetve a társadalmi nemek mesterszak megszüntetése) (Kováts–Rónay 2021).

Tanulmányunk célja, hogy áttekintsük az USA-beli trendeket – elsősorban a floridai stop woke törvény alapján –, és ezáltal bemutassuk az illiberális jogalkotás hatását a felsőoktatásra. Másrészt ezeket a trendeket a hazai tapasztalatokkal összehasonlítva azt is elemezni kívánjuk, hogy az illiberális politika egyfelől milyen hatást gyakorolt a magyar akadémiai szabadságra, másfelől melyek lehetnek a következményei Floridában. Ennek érdekében összevetjük a floridai stop woke törvényt és néhány más egyesült államokbeli tagállam jogalkotását a magyar jogalkotási folyamatokkal. Ehhez kapcsoljuk korábbi hazai kutatási eredményeinket (Kováts–Rónay 2021), újra elemezve azt a harmincegy félig strukturált interjút, amelyeket 2021-ben készítettünk korábbi és jelenlegi magyar kutatók, oktatók és egyetemi vezetők körében. A hólabda-módszerrel kiegészített kényelmi mintavétel során arra törekedtünk, hogy tudományterületi és intézményi szempontból sokszínű legyen a válaszadók köre. A kutatás során az akadémiai szabadságról szerzett személyes tapasztalatokra és érzésekre voltunk kíváncsiak, valamint arra, hogy a megkérdezettek a szóban forgó szabadság milyen jellegű sérüléseiről szereztek tapasztalatokat, és miként kezelték ezeket.

Elemzésünk során többek között annak bizonyítására teszünk kísérletet, hogy nem beszélhetünk akadémiai szabadságról, amennyiben annak bármely eleme hiányzik. Azt is érzékeltetni szeretnénk, hogy különösen veszélyes jelenség az akadémiai szabadság sérülésével összefüggésbe hozható öncenzúra, mivel igen nagy a látenciája. Mivel a Floridában tapasztalt folyamatok több szempontból is hasonlítanak a Magyarországon bekövetkezett változásokhoz, az öncenzúra erősödésére számíthatunk Floridában és más érintett amerikai állami egyetemeken is.

² A nevében az 1773-as bostoni teadélutánra hivatkozó Tea Party-mozgalom egy 2007 után létrejött amerikai konzervatív politikai mozgalom.

Fogalmi keretek

Egy ország felsőoktatás-politikájának megértéséhez kulcskérdés, hogy a kormányzat miként viszonyul a tudományhoz, a tudomány művelőihez intézményi és egyéni szinten. Másképpen fogalmazva: igen fontos annak feltárása, hogy a felsőoktatás-politikai megfontolásokban és az ezek végrehajtását lehetővé tevő jogszabályi környezetben hogyan képződnek le az egyetemi autonómiával (intézményi szint) és az akadémiai szabadsággal (egyéni szint) kapcsolatos reflexiók. Ezekre a kérdésekre nincsenek sematikus válaszok, hiszen az egyes országok ebből a szempontból is eltérőek, sőt történelmi okok következtében egy országon belül is találkozhatunk különböző megoldásokkal.

Ebből adódóan az sem jelenthető ki, hogy egy szabad, demokratikus országban feltétlenül magas szintű lesz az intézményi autonómia és az akadémiai szabadság, illetve, hogy ha az egyik megvalósul, akkor az garantálja a másik érvényre jutását. Ez különösen szembeötlő a liberális demokráciákban, főként ott, ahol a felsőoktatás jelentős részben magánkézben van. A liberális állami szerepfelfogásból adódóan garantált nagyobb szabadság lehetővé teszi, hogy a magánintézmények fenntartói jelentősen korlátozzák akár az egyetemi autonómiát, akár az akadémiai szabadságot. Másfelől az is egyértelmű, hogy azokban a politikai rendszerekben, ahol a szabadságot jelentős mértékben korlátozzák, vagy legalábbis ebbe az irányba mutatnak a tendenciák, ott sem az intézményi autonómia, sem az akadémiai szabadság erősítése nem célja a kormányzatnak.

Tekintettel arra, hogy tanulmányunk tárgya az Egyesült Államok és Magyarország összehasonlítása, figyelembe kellett vennünk néhány jelentős különbséget, amelyek az összehasonlítás során nehézséget okoznak.

Az egyik ilyen tényező a felsőoktatás-politika irányítása. Az Egyesült Államokban az oktatás és a felsőoktatás is alapvetően tagállami hatáskörben van, a szövetségi kormányzat csak a tág keretekre ügyel. Természetesen – különösen Trump második elnökségének kezdete óta – figyelniük kell a szövetségi szintű trendeket is, hiszen ezen a szinten is felmerült a nyílt tudományellenesség (Tollefson et al. 2025), sőt az oktatási minisztérium felszámolása is megtörtént (elnöki rendelet született róla), bár ez utóbbi intézkedés sikerességét kétségek övezik (Hinton 2025). Ugyanakkor részletekbe menő szabályozásra jellemzően tagállami szinten kerülhet sor, tehát az összehasonlítás elsősorban ezen a szinten tehető meg – vagyis a magyarországi folyamatokat célszerű az USA egyik vagy több tagállamában zajló folyamatokkal összevetni.

További lényeges különbség, hogy jogi szabályozás révén a szövetségi állam elsősorban az állami fenntartású intézmények működését tudja közvetlenül befolyásolni. A floridai állami törvényhozás is csak az állami fenntartású intézmények működését korlátozta. Más kérdés, hogy a Trump-kormányzat közvetett eszközökkel – a DEI-elvek követőinek megbírságolásával, szövetségi támogatásának megvonásával, illetve az állami programok megszüntetésével – immár a magánintézményeket is fenyegeti (Briant 2024; Feingold 2025; AAUP 2025; Viner 2025). Kéziratunk leadásáig kevés olyan információ volt elérhető, amelyek alapján meg lehetne ítélni, hogy ebben a komplex helyzetben a magánintézményi fenntartók miként fognak reagálni, hiszen eltérő reakciók figyelhetők meg: míg a Columbia elfogadta a szövetségi kormányzat ultimátumát annak érdekében, hogy a szövetségi támogatás ne maradjon el, a Harvard szembeszállt a fenyegetéssel, és védi az autonómiáját, illetve bírósághoz fordult. Az összehasonlítás során az akadémiai szabadság szempontjára fókuszálunk, az egyetemi autonómia részletes vizsgálatát mellőzzük.

Az alábbiakban tehát két fogalmat szükséges megvizsgálnunk: az akadémiai szabadságot és az illiberalizmust. Mindkét esetben kihívást jelent az egyértelmű definíció hiánya a szakirodalomban (Kováts–Rónay 2024).

Akadémiai szabadság

Az akadémiai szabadság a felsőoktatás egyik fontos értéke, amelynek megléte alapvető feltétel ahhoz, hogy a felsőoktatás teljesíteni tudja társadalmi küldetését. A demokratikus társadalmak fenntartásához, a demokratikus fejlődéshez elengedhetetlenül szükséges az aktív állampolgárság, a kutatás és az innováció, a személyes fejlődés lehetőségének biztosítása és támogatása, valamint a foglalkoztathatóság. Mindebben kulcsszerepe van a felsőoktatásnak, hiszen csak a tudomány művelői képesek a természeti és társadalmi jelenségek olyan szakszerű vizsgálatára, amelynek révén támogatni tudják a fenti célok teljesülését. Küldetésük teljesítéséhez elengedhetetlen a kritikai szemlélet, a fennálló igazságok megkérdőjelezése (Kováts–Rónay 2024). Ezt a tevékenységet a mindenkorai államok gyakran ellenük irányuló törekvésekként értékelik, így hajlamosak visszaszorítani (Maasen et al. 2023). Ezért fontos, hogy az akadémiai szabadság védelmét jogi eszközökkel is biztosítsák, habár az emberi jogok nemzetközi szintű jogi védelméhez hasonló, kifejezetten az akadémiai szabadságra vonatkozó normatív parancs csak az EU Alapjogi Kartájában jelenik meg: „A művészet és a tudományos kutatás szabad. A tudományos élet szabadságát tiszteletben kell tartani” (lásd EU Alapjogi Karta, 13. cikk).

Ugyanakkor számos nemzetközi nyilatkozat és szerződés, valamint nemzeti alkotmány tartalmazza az akadémiai szabadság egyes elemeit. Eközben sem a szakirodalomban, sem az érintettek körében nincs egyetértés minden elem tekintetében, még az egyes elemek megnevezésében sem. Mi az akadémiai szabadság úgynevezett hagyománymodelljét vesszük alapul (Kováts–Rónay 2024), mert ezt olyan átfogó szintézisként értékeljük, amely alkalmas arra is, hogy indikátorként szolgáljon egy adott államban az akadémiai szabadság érvényesülésének értékelésére.

Ennek értelmében beszélünk az akadémiai szabadság szükséges elemeiről, amelyek a következők: a tanítás szabadsága, a kutatás szabadsága, a tanulás szabadsága, valamint az intézményen belüli és kívüli disszemináció szabadsága. Ezen elemek érvényesülését segíti az akadémiai önkormányzatiság, amely egyúttal egyfajta közvetítő térként is funkcionál. Amennyiben bármelyik elem hiányzik, megkérdőjeleződik az akadémiai szabadság megléte az adott államban. Vannak továbbá olyan nem szükségszerű, de támogató elemek is, amelyek hiányában létezhet ugyan akadémiai szabadság, de csak sokkal sérülékenyebb formában. Idetartozik az intézményi autonómia, valamint a foglalkoztatási és a pénzügyi biztonság (Kováts–Rónay 2024).

A fogalmi bizonytalanság a jogi védelem hatékonyságát is érinti, mert feszültségekhez vezethet a nemzetközi nyilatkozatok, szerződések alkotmányos és alacsonyabb szintű jogi védelme és a gyakorlat között (Kováts–Rónay 2023; Maasen et al. 2023). Ennek következtében kétségek merülnek fel az akadémiai szabadság gyakorlati megvalósulásának mértékével kapcsolatban, illetve az utóbbi időben egyre szembetűnőbb az akadémiai szabadság és/vagy az akadémiai szabadság biztosítékainak eróziója – mind a liberális demokráciákban, mind az autokráciákban.

Illiberalizmus

A hagyományos (liberális) demokráciák és a diktatúrák között számos köztes formáció jött létre. Például még abban sincs egyetértés, hogy Magyarország illiberalis állam-e, vagy populista vagy autoriter vagy ezek kombinációja, esetleg úgynevezett spin-diktatúra³ (Guriev–Treisman 2022). Tekintettel arra, hogy az új irányt meghirdető magyar miniszterelnök maga azonosította célként

³ A fogalom értelmezését megkönnyíti egy magyar internetes médialexikon következő definíciója: „A spin doktor az a személy, aki a hírt/közleményt – illetve a szavakat – úgy csúri-csavarja, úgy pörgeti, míg az végül pozitív üzenetként jelenik meg (bármilyen káros hírnek is tűnt elsőre). Elsősorban a politikai tanácsadókra, politikai kommunikációs szakemberekre használják a kifejezést az USA-ban.” <http://mediapedia.hu/spin-doktor>

az illiberális állam kiépítését, mi ezt a kifejezést használjuk (lásd Orbán Viktor 2015-ös bálványosi beszédét; Kováts–Rónay 2021).

Az illiberális államban a kormányzat részéről erős a bizalomhiány az intézmények iránt, ezért fokozott ellenőrzésre, politikai centralizációra, a kockázatosnak ítélt autonómiák felszámolására törekcsenek. Ehhez járul minden olyan intézmény korlátozása és támadása, amely a rendszer diszfunkcióira hívja fel a figyelmet, illetve alternatív utat kínál a valóság megismeréséhez, a kritikus szemlélethez. Vagyis az illiberális állam egyaránt korlátozza a tudományt (vö. anti-intellektualizmus), a kultúrát (vö. kultúrharc), a sajtószabadságot és a civil társadalmat. Egyfajta információs autokráciaként működik (Guriev–Treisman 2020), amely a nyílt terror helyett – amely a diktatúrák sajátja – a megosztáson, az információkhoz való hozzáférés korlátozásán és a propagandán alapuló manipulációval tartja fenn a hatalmát. Ezt egészíti ki az ellenállással szembeni félelemkeltés politikája (Kováts et al. 2023).

Míg az Orbán Viktor vezette kormányzat önmagát definiálta illiberálisként, addig az USA kapcsán nehéz ilyen általános kijelentést tenni. Ugyanakkor az illiberalizmus fenti jellemzői közül számos érvényes volt Donald Trump első kormányára: például az anti-intellektualizmus, a szabadságjogok korlátozása, a tömegek manipulációjának technikái (lásd pl. Douglass 2021). Egyes republikánus tagállamok, például Florida esetében még több hasonlóság fedezhető fel, ami indokolttá teszi a magyar és az amerikai felsőoktatás-politika összehasonlítását.

Az akadémiai szabadság az Egyesült Államokban és Magyarországon

A jogalkotás meghatározó szerepet játszik az akadémiai szabadság mértéke, veszélyeknek való kitettsége, illetve védelme szempontjából. Az egyes államok jogalkotása ebből a szempontból is sokrétű, és történelmi, szociokulturális háttérük alapján is jelentős eltéréseket mutatnak. Találkozhatunk az akadémiai szabadságot kifejezetten támogató, arra garanciákat kínálójogszabályokkal, más esetekben kifejezetten korlátozó intézkedéseket találunk. Sokszor a jogszabályi környezet passzivitása (a garanciák hiánya) teremt lehetőséget a korlátozásra állami vagy intézményi szinten. Ez gyakran indirekt szabályozással valósul meg, vagyis a korlátozás más jog gyakorlására irányul, aminek az akadémiai szabadság korlátozása csak egyfajta indirekt következménye. Fontos rámutatni, hogy az akadémiai szabadság nem tekinthető abszolút, kizárólagos értéknek: a jogszabályi korlátok számos esetben legitím célt szolgálnak – lásd például az emberi élethez és méltósághoz való jogot, amelynek védelmében a kutatási jog korlátozható az emberkísérletek esetében. Jelen témánk szempontjából ez azért fontos, mert az illegitim korlátozásokat gyakran legitimnek álcázva fogadtatja el a hatalom.

Az alábbiakban látni fogjuk, hogy az Egyesült Államokban a legtöbb esetben nyílt, a jogalkotó által legitimnek feltüntetett cél érdekében kerül sor az akadémiai szabadság korlátozására. Ezzel szemben Magyarországon többnyire a garanciák hiánya teszi lehetővé a korlátozást, vagy valamilyen más alapjog védelméből, indirekt módon következik.

A jogszabályi környezet változása az Egyesült Államokban és egyes tagállamokban

Az Egyesült Államokban egyelőre csak tagállami szinten fogadtak el olyan törvényeket, amelyek korlátozzák az akadémiai szabadságot. Először a legnagyobb figyelmet keltő floridai változások egy részét tekintjük át. A floridai állami felsőoktatás két rendszerbe tömörül: a floridai főiskolai rendszer (Florida College System) huszonnyolc főiskolát, a floridai állami egyetemi rendszer pedig (State University System of Florida) tizenkét állami egyetemet foglal magában. Mindkét rendszert egy-egy kormányzótanács (Board of Governors) irányítja.

A floridai jogszabályváltozások közül figyelmet érdemel a 107-es számú módosítás,⁴ amely 2023-ban az állami egyetemeket irányító kormányzótanács hatáskörét bővítette az intézmények elszámoltathatóságával kapcsolatos feladatok tekintetében. Ennek értelmében addigi feladatai mellett a kormányzótanács az úgynevezett felülvizsgálatok során valamennyi egyetemnek utasítást adhat képzési programjainak megváltoztatására minden esetben, amikor a kurzusleírások olyan elméletekre hivatkoznak, amelyek szerint a rendszerszintű rasszizmus, szexizmus, elnyomás és kiváltságok az Egyesült Államok intézményeinek velejárói, és a társadalmi, politikai és gazdasági egyenlőtlenségek fenntartását szolgálják.

A jogszabály tiltott kiadásokra vonatkozó része kiegészült azzal az elemmel, hogy a floridai főiskolai rendszer intézményei vagy az ezeket támogató szervezetek nem költhetnek állami vagy szövetségi forrásokat olyan programok vagy egyetemi tevékenységek támogatására vagy fenntartására, amelyek a floridai Oktatási Tanács szabályaiban és a kormányzótanács szabályzatában meghatározottak értelmében a sokszínűséget, az egyenlőséget és a befogadást hivatottak elősegíteni, illetve amelyek megítélésük szerint politikai vagy társadalmi aktivizmust támogatnak vagy folytatnak.

A harmadik jelentős, az akadémiai szabadságot érintő módosítás szerint az állami egyetemeken és főiskolákon oktatott általános alaptantárgyak nem torzíthatják el a jelentős történelmi eseményeket, és az állami felsőoktatásban nem taníthatnak olyan tananyagot, amely identitáspolitikát közvetít, vagy olyan elméleti munkákon alapul, amelyek szerint a rendszerszintű rasszizmus, szexizmus és elnyomás, továbbá a különféle kiváltságok az Egyesült Államok intézményeinek meghatározó szerepet játszó velejárói a társadalmi, politikai és gazdasági egyenlőtlenségek fenntartásában.

Floridában egyéb, az akadémiai szabadságot kifejezetten korlátozó vagy súlyosan veszélyeztető törvények és intézkedések is születtek. A fentebb említett jogszabály-módosítás keretében a törvény szövegéből törölték a „gender” kifejezést. Egy másik törvény kivette az általános szociológia elnevezésű tantárgyat a szociológia alapszakos alaptanterv követelményei közül (Cohen 2024; Supiano 2024), miután az állam oktatási biztosa kinyilvánította, hogy a szociológia csupán baloldali aktivisták mások megbélyegzésére szolgáló eszköze. Paul Renner, Florida állam képviselőházának házelnöke – annak érdekében, hogy listát készítsen a DEI-vel foglalkozó professzorokról – a DEI-programokkal kapcsolatos adatokat kért be, beleértve az alkalmazottak nevét és fizetését (Diep–Pettit 2023).

A floridai átfogó szabályozás mellett számos más tagállamban is születtek az akadémiai szabadságot közvetve vagy közvetlenül veszélyeztető, korlátozó rendelkezések. Több államban (Alabamában, Arizonában, Dél-Karolinában, Nyugat-Virginiában, Utahban stb.) kimondottan DEI-ellenes törvényeket fogadtak el (Kelderman 2024). Nebraskában a következő kifejezéseket, fogalmakat „tilos népszerűsíteni/tanítani: tudattalan vagy implicit előítélet, kulturális kisajátítás, elesettek támogatása, transzneműség, mikroagressziók, mikroszintű ellehetlenítés, csoporton belüli marginalizáció, rasszizmusellenesség, rendszerszintű elnyomás vagy egyenlőtlenség, etnocentrizmus, strukturális rasszizmus, egyenlőtlenség, társadalmi igazságosság, hátrányhalmozódás, neopronouns,⁵ befogadó nyelvhasználat, heteronormativitás, közvetett diszkrimináció, nemi identitás vagy genderelmélet, faji vagy szexuális kiváltságok vagy ezen fogalmak bármely egyéb megfogalmazása” (Zahneis 2024). Az alabamai 129-es számú szenátusi törvény alapján egyaránt korlátozzák a DEI-programok működtetését, a „megosztó fogalmak” használatát, sőt még a transzneműek egyetemi mosdókhöz való hozzáférését is (The Chronicle 2025).

⁴ Florida 107 Be It Enacted by the Legislature of the State of Florida; <https://www.flsenate.gov/Session/Bill/2023/266/BillText/er/HTML>.

⁵ A hagyományos, biológiai nemeken túli nemekre vonatkozó, (ön)értelmezésen alapuló névmások használata („he/him”, „she/her” helyett „they/them”).

Kifejezetten foglalkoztatási következményekkel jár az az Indiana államban elfogadott törvény (Indiana Bill SB 202), amely az oktatók kinevezésének vagy előléptetésének megtagadását írja elő, amennyiben az illetékesek úgy ítélik meg, hogy az érintett oktatók a DEI iránti elkötelezettségük miatt valószínűleg nem segítik elő a szabad kutatást, a szabad véleménynyilvánítást és a szellemi sokszínűség kultúrájának érvényre jutását az intézményen belül (Zahmeis 2024).

Végül érdemes megemlíteni azokat az intézkedéseket is, amelyek az akadémiai közösség számára fenyegető atmoszférát teremtenek (Mangan 2024; Zahmeis 2024).

- DEI-célok jegyében működtetett intézmények (támogató központok, LMBTQI-központok stb.) és munkahelyek megszüntetése (Alabama, Idaho, Florida).
- DEI-célok jegyében működtetett központok átalakítása; például Texasban a Fekete Kulturális Központ nevét Kampusz Támogató Központra változtatták (Campus Engagement Center), a Dél-dakotai Egyetemen a „sokszínűség-központokból” „esélyközpontok” lettek.
- DEI-tevékenységek vagy szervezeti egységek vonatkozásában pénzügyi korlátozásokat vezettek be, vagy megszüntették a támogatásokat (Florida, Idaho, Utah, részben Wisconsin).

Mint már említettük, a fenti folyamatok Trump újráválasztásával nem csupán újabb lendületet vettek, hanem szintet is léptek. Sokan attól tartanak, hogy a szövetségi szintű intézkedések a demokráta államok felsőoktatását is ellehetetlenítik. Az elnök eddig ugyan még csak ígérgetett, de sokan attól tartanak, hogy a kormányzat a titokzatos úgynevezett „Project 2025” tervet követi, amely ajánlásokat fogalmaz meg azon témák korlátozására vonatkozóan, amelyeket a hallgatók és a tanárok a főiskolai tantermekben és laboratóriumokban vizsgálhatnak, és egyben megszüntetné az LMBTQ+ diákok, a nők és a szexuális erőszak áldozatainak védelmét (Flannery 2024; Knott 2024). Ezen túlmenően a „Project 2025” a DEI-követelményekre, illetve a szexuális irányultságra és a nemi identitásra való utalások eltávolítását követeli, többek között „minden létező szövetségi szabályból, kormányzati ügynökségi előírásból, szerződésből, támogatásból, rendeletből és jogszabályból” (Knott 2024).

A hazai jogi helyzet és következményei

A magyar jogszabályok a floridaihoz és más USA-tagállamokban bevezetettekhez hasonló direkt korlátozásokat nem tartalmaznak. Sőt az Alaptörvény még rendelkezik is az akadémiai szabadság védelméről. A X. cikk kimondja, hogy „Magyarország biztosítja a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát, továbbá – a lehető legmagasabb szintű tudás megszerzése érdekében – a tanulás, valamint törvényben meghatározott keretek között a tanítás szabadságát”; illetve deklarálja, hogy „tudományos igazság kérdésében az állam nem jogosult dönteni, tudományos kutatások értékelésére kizárólag a tudomány művelői jogosultak”. Mindez ugyanitt kiegészül azzal, hogy „Magyarország védi a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Művészeti Akadémia tudományos és művészeti szabadságát. A felsőoktatási intézmények a kutatás és a tanítás tartalmát, módszereit illetően önállóak, szervezeti rendjüket törvény szabályozza.” Fontos azonban látni, hogy részben a felsőoktatási törvényre utaló szabályozás, vagyis a tanítás szabadságának törvényben meghatározott keretek között történő biztosítása (amely a mindenkori egyszerű kormánytöbbségre bízta a részletszabályok megállapítását), részben pedig a nem egyértelműen körülhatárolható fogalmak (mint például a „tudomány művelői”) kellő mozgásteret adnak a korlátozáshoz (lásd a fent említett passzív jogalkotást, a garanciák hiányát). Az akadémiai szabadság elemei közül a tanítás és a kutatás szabadságának jogát az Alaptörvény nem is az egyénhez, hanem az egyetemhez telepíti, de ott is csak tartalom és módszer tekintetében.

A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény nem is említi a tudományos tevékenységhez kapcsolódó jogokat, a tanításhoz kapcsolódó jogoknál pedig már megjelenik egyfajta szűkítő értelmezés: „Az oktatói munkakörben foglalkoztatottat megilleti az a jog, hogy világnézete és értékrendje szerint végezze oktatói munkáját, anélkül, hogy annak elfogadására kényszerítené vagy készítené a hallgatót, a képzési program keretei között meghatározza az oktatott tananyagot, megválassza az általa alkalmazott oktatási és képzési módszereket” (Nftv. 35. § (1) bekezdés).

Mindez – párhuzamosan a kormányzat számos kampányával és megnyilatkozásával, illetve a tudományos kutatók vagy műhelyek ellen irányuló kormányzati támadásokkal – olyan közeget teremt, amelyben az akadémiai szabadság veszélybe kerülhet vagy sérülhet. Ez indokolta, hogy 2021-ben felmérjük, miként vélekednek az akadémiai szabadságról „a tudomány művelői”, és ők maguk mit tapasztalnak. A kutatás eredményeiről korábban részletesen beszámoltunk (lásd *Kováts–Rónay 2021*); ezúttal csak az összehasonlító vizsgálat szempontjából releváns elemekre térünk ki.

Három kutatási kérdésünk volt. (1) Hogyan határozza meg a szabályozási keret az akadémiai szabadság fogalmát, és milyen garanciákat nyújt a magyarországi akadémiai szabadság védelmére? (2) Mennyiben segíti vagy akadályozza az akadémiai szabadságot az állami felsőoktatási és kutatási intézmények irányítási és döntéshozatali modellje? (3) Az oktatók és a kutatók tapasztalatai alapján jellemzően mi korlátozza vagy támogatja az akadémiai szabadságot Magyarországon? Melyek a jelenlegi környezet gyengeségei és kockázatai? Jelen tanulmány szempontjából a 3. kutatási kérdésre kapott válaszok a relevánsak.

A kutatás során elemeztük az alkotmány/alaptörvény és más törvények rendelkezéseit. Emellett készítettünk harmincegy félig strukturált interjút egyfelől szakértőkkel, másfelől oktatókkal és kutatókkal, akik főként különböző társadalomtudományi területeken dolgoztak.⁶ Végül összegyűjtöttünk és elemeztünk egyes nagy figyelmet kapott eseteket. Célunk nem az akadémiai szabadság mértékének meghatározása volt, hanem az, hogy különféle mintázatokat, mechanizmusokat és kockázati tényezőket azonosítsunk.

Az interjúk és az elemzett esetek alapján a következő dimenziókat azonosítottuk, amelyek tekintetében az akadémiai szabadság sérelméről beszélhetünk.

1. Fokozódó bizonytalanság, függőség és kiszolgáltatottság
2. A kutatási adatokhoz való hozzáférés nehézségei
3. A teljesítménymérési rendszerek fenyegetése
4. „Fordított” cancel culture
5. A nemzetközi kutatási együttműködés akadályai
6. A kutatásfinanszírozás torzító hatása
7. A kutatási eredmények közzétételének vagy megosztásának akadályai
8. A nyilvános diskurzusokban szakértőként való megjelenés terén tapasztalt nehézségek (pl. nyilvános megszégyenítés és befekettetés)

Az alábbiakban azokat a dimenziókat elemezzük, amelyeknek az összehasonlítás szempontjából jelentőségük lehet.

⁶ Az interjúalanyok kilenc különböző intézményből érkeztek, köztük az Eötvös Loránd Kutatási Hálózatból (a HUNREN elődjéből), valamint Magyarország nyolc legnagyobb egyeteme közül hatból. Huszonhatan társadalomtudományi és bölcsészettudományi területen dolgoztak, öten a természettudományi, mérnöki vagy orvostudományi területen. Az interjúalanyok között húsz férfi és tizenegy nő volt.

Fokozódó bizonytalanság, függőség és kiszolgáltatottság

Az egyik legfontosabb megállapításunk, hogy a mintában nincs kifejezett utalás az akadémiai szabadság átfogó, rendszerszintű vagy akár szabályozási jellegű korlátozására. A megkérdezettek többsége nem tapasztalt közvetlen negatív következményeket szakértői véleménye, kutatási témája vagy nyilvános kijelentései okán. Csak néhányan (8/31) számoltak be tudományos szabadságuk valamilyen megsértéséről. Az interjúk alapján három narratíva volt azonosítható: (1) az akadémiai szabadság megsértése csak elszigetelt esetekként fordul elő, (2) csak a gyengén teljesítők hivatkoznak erre, (3) rendszerszintű problémák tapasztalhatók.

Ugyanakkor az interjúalanyok többségének válasza alapján elmondható, hogy fokozódó bizonytalanság, függőség és kiszolgáltatottság jellemzi az oktatók/kutatók munkahelyi környezetét, amelyben nincs szükség közvetlen fenyegetésre; elég azt tudniuk, hogy a tudományos karrierjüket, illetve a pályázati eredményeket befolyásoló döntés az állam kezében van. Jól szemlélteti a helyzetet az az interjúrészlet, amelyben a megkérdezett a felsőoktatási modellváltást egy asztra kitett fegyverhez hasonlította.

„Szerintem önmagában nem lehet megoldani ezt az akadémiai szféra átalakításával, de azazal persze, hogy rátesznek egy kuratóriumot, amiben politikusok ülnek, egyáltalán nem kell, hogy ezek a politikusok majd direktben valaha bármit beleszóljanak a curriculumodba, de hogy a fejedben ott lesz, hogy most már ők döntenek a sorsodról, ez egészen biztos. Tehát [...] ezekkel kitesszük az asztra a pisztolyt, és soha nem kell meghúzni a ravaszt, és lehet, hogy soha nem húzzák meg a ravaszt, de azt a pisztolyt, azt mindig látod. Ez nagyon erős. Egy ilyen szocializáción átment közegben ez durván visszafogja a bátorságot.”

A több interjúban is körülírt fenti helyzet az oktatókat/kutatókat öncenzúrára készíti. Ebből a szempontból figyelemre méltó, hogy a megkérdezett interjúalanyok mintegy fele (15/31) már átélte vagy a környezetében tapasztalt öncenzúrát. Az interjúalanyok válasza több esetben először elhárító volt – állításuk szerint ők maguk nem gyakoroltak öncenzúrát –, később azonban egy-egy eset vagy órára készülés, konferenciaszervezés körülményeinek felidézésekor tudatosult bennük, hogy öncenzúrát gyakoroltak. Mindez alátámasztja vélekedésünket az öncenzúra magas látenciájáról.

„Fordított” cancel culture

A magyarra gyakran „az eltörlés kultúrájaként” fordított fogalomnak többféle, ideológiai pozíciókhoz kötődő értelmezése létezik. Tanulmányunk szempontjából Norris meghatározását tartjuk relevánsnak. Eszerint cancel culture-ként határozhatjuk meg azokat „az aktivisták által társadalmi nyomást alkalmazó kollektív stratégiákat, amelyek célja a sértő szavakkal vagy tettekkel vádolt célpontok (valaki vagy valami) kulturális kiközösítése” (Norris 2023: 148). Mindazonáltal a *cancel culture* fogalmának Magyarországon más a jelentése – legalábbis napi politikai értelemben. Azok a társadalmi csoportok vagy jelenségek, amelyeket cancel culture aktivisták védenek, a kormányzat és a kormánypropaganda célpontjává válnak, ami az aktivisták – jelen esetben az oktatók/kutatók – szakmai ellehetlenítésével is járhat. A tanulmány szerzői ezt a jelenséget nevezték el „fordított” cancel culture-nak.

Ebben a megközelítésben mindazok az egyetemi oktatók, kutatók, akik olyan témákkal foglalkoznak, mint LMBTQ+, gender, női egyenjogúság (feminizmus) vagy más marginalizált társadalmi csoportok, megtapasztalhatják a fenyegetettség, kiszolgáltatottság érzését. Ebben a közegben

a társadalmi kisebbségi csoportok helyzete tabutémává válik, a kormányzati propaganda pedig a többség érzékenységére hivatkozik. Az egyetemi órákon felmerül, hogy politizálásnak, valamilyen ideológiák elkötelezettség kinyilvánításának számít-e ezekről a témákról beszélni. Megsérti-e az egyetemi oktató a felsőoktatási törvény fentebb már idézett rendelkezését, miszerint az oktatói munkakörben foglalkoztatott világnézete és értékrendje szerint akkor végezheti oktatói munkáját, ha azzal nem kényszeríti vagy készíti a hallgatót annak elfogadására, miközben arra kötelezik őt, hogy tárgyilagosan és többoldalúan közvetítse az ismereteket?

A helyzetet súlyosítja a tudományos élet – elsősorban a fenti témákkal foglalkozó – szereplőinek ismételt sajtóbeli listázása, akárcsak a velük kapcsolatban tett, nyilvánvalóan uszító célú feljelentések, amely megnyilvánulások növelik a politikai propagandától való félelmet. Az interjúk tükrében elmondható, hogy mindez a következő stratégiák alkalmazásához vezet: a kutatási témák vagy az ezekhez kapcsolódó hazai példák elkerülése, értékelés és elemzés helyett pusztán leíró előadás vagy vita tartása, a szakirodalomra koncentráció. Több interjúalany is megerősítette, hogy különösen nehéz a fiatal oktatók helyzete, akiknek kevesebb a rutinjuk az efféle tantermi helyzetek kezelésében.

A kutatásfinanszírozás torzító hatása

A kutatásfinanszírozás általánosságban kihat az akadémiai szabadságra, és ennek torzító, korlátozó hatása nem (feltétlenül) függ össze az adott politikai berendezkedéssel (Niemczyk–Rónay 2022). Magyarországon azonban a kormányzati finanszírozás dominál, ami az állam befolyásoló igényével összhangban a finanszírozást is politikai preferenciák kérdésévé teszi. Ebből következően egyes témák kutatóinak (lásd a „fordított” cancel culture kapcsán írtakat) kevés esélyük van – vagy semmi esélyük nincs – arra, hogy kutatásukat az állami kutatásfinanszírozás támogassa. Ezt az interjúalanyok harmada (11/31) látta így.

A kutatók elsősorban a téma elkerülésének vagy elrejtésének taktikáját alkalmazzák, tehát vagy egyáltalán nem kutatnak ilyen témákat – akkor sem, ha valójában ezt szeretnék –, vagy a témát más, kevésbé támadott vagy „baráti” (azaz a hatalmat gyakorlók támogatását élvező) témák közé rejtik el. Mindössze töredékük (3/31) választotta az ellenállást. Ugyanakkor egyes megkérdezettek véleménye szerint a finanszírozóknak joguk van eldönteni, hogy mit támogatnak, és ez nem tekinthető ideológiavezérelt korlátozásnak, illetve megfogalmazódott olyan vélemény is, miszerint amennyiben a téma valóban annyira fontos és kutatásért kiált, a kutató szerezzen rá nemzetközi forrásokat.

A kutatási eredmények közzétételének vagy megosztásának akadályai

Többen beszámoltak arról, hogy a disszemináció is nehézségekkel jár. A megkérdezettek a fő problématerületek között a kutatási eredmények megosztásának korlátait, a szakértői vélemények ellenőrzését, illetve harmincegy megkérdezettből öt fő az együttműködő partnerrel kapcsolatos kifogásokat, fenyegetéseket említették. Ez utóbbi kapcsán beszámoltak olyan esetekről, amikor nem tudtak közösen konferenciát rendezni úgynevezett „tabusított”, megbélyegzett civil szervezetekkel, vagy utóbb az ilyen szervezetekkel való együttműködés miatt kérték számon őket, illetve bizonyos személyek – köztük kormányzati szereplők is – lemondták a részvételt az ilyen szervezetek meghívása vagy társszervezői szerepe miatt. Bizonyos esetekben a téma jellege vagy a meghívott szereplő személye miatt töröltek tudományos rendezvényeket.

*Akadályok a nyilvános diskurzusokban szakértőként való megjelenésben:
nyilvános megszégyenítés és befeketítés*

Az elemzett esetek alapján egyértelműen azonosítani lehetett azt a tendenciát, hogy a propaganda-eszközök által megvalósított támadásokkal kellett megküzdeniük a politikai szempontból érzékeny kérdésekben megszólalóknak, illetve azoknak a személyeknek – akár nyilvános megszólalás nélkül is –, akik ilyen témákban kutattak vagy publikáltak.

Emlékezetes maradt az úgynevezett „filozófusügy”, amelyben pályázati források felhasználása kapcsán korrupcióval vádoltak elismert tudósokat – köztük Heller Ágnes –, akárcsak az úgynevezett *Figyelő*-lista, amikor azokat a tudósokat listázta egy kormányközeli magazin, akiket sorosistaként bélyegeztek meg. De említhetők a kormánypárti média egyes torzításai is – például amikor egy neves migrációkutató nyilatkozatából kontextusából kiragadott szövegrészeket emeltek ki egyes propagandaorgánumok. A megkérdezettek közel harmada (tíz fő a harmincegyből) nyilatkozott úgy, hogy ennek hatása van a karrierjükre (vö. állásvesztéstől való félelem), és fokozza az öncenzúrát a témaválasztás, a publikálás, a publikálás helyének megválasztása tekintetében (melyik orgánumban, illetve hazai vagy külföldi lapban publikálnak-e).

Összegzés

A fentiekben elemzett két eltérő, egyesült államokbeli és magyarországi helyzet más fejlődés mentén, eltérő módon alakult ki, mégis számos azonosság és hasonlóság kimutatható. Először a szabályozási környezetet elemezzük. Tekintettel az USA eltérő jogszabályi–jogalkotási sajátosságaira, az összehasonlításhoz az általunk legrészletesebben tanulmányozott tagállami szabályozást, a floridait választottuk ki.

1. táblázat: Az egyesült államokbeli és a magyarországi jogszabályi környezet jellemzői az akadémiai szabadság különböző elemei tekintetében

Az akadémiai szabadság elemei	USA (csak az állami felsőoktatási intézmények esetében)	Magyarország
A tanítás szabadsága	Közvetlen korlátozás	Részben garantált (a nem állami intézményekben kevésbé)
A kutatás szabadsága	Nincs információk	Részben garantált
A tanulás szabadsága	Közvetett korlátozás	Garantált
Disszeminációs szabadság	Részleges és közvetett korlátozás	Nem garantált
Oktatók/kutatók önkormányzatisága	Nincs említés	Nem garantált
Intézményi autonómia	Közvetlen korlátozás (a tanítás tekintetében)	Részben garantált (a nem állami intézményekben kevésbé)
Foglalkoztatási biztonság	Nincs információk	Részben garantált (a nem állami intézményekben kevésbé)
Pénzügyi biztonság	Közvetlen korlátozás	Nem garantált

Forrás: a szerzők által szerkesztett táblázat

Az 1. táblázatból kitűnik, hogy mindkét államban, Magyarországon és Florida államban is nagy fokú az akadémiai szabadság sérülékenysége – a közgazdasági szóhasználatból kölcsönzött kifejezéssel élve: kockázatnak kitettsége –, ami kifejezetten a tanítás és a tudásmegosztás szabadságát érinti. Magyarországon a tanulás szabadsága ugyan jogszabályi szinten garantált (lásd az Alaptörvényt), de a tanítás és a tudásmegosztás szabadságának sérülése értelemszerűen kihat a tanulás szabadságára is. Érdekességként megjegyzendő, hogy míg Floridában az akadémiai szabadság az állami egyetemek esetében a leginkább korlátozott, addig Magyarországon a garanciák hiánya miatt a nem állami egyetemek esetében tekinthetjük sokkal súlyosabbnak a helyzetet.

2. táblázat: Az akadémiai szabadság szempontjából problematikusként azonosított területek Magyarországon és az Egyesült Államokban

Problematikusként azonosított területek	
a hazai interjúkban	az USA-ban
Fokozódó bizonytalanság, függőség és kiszolgáltatottság	Azonos
A kutatási adatokhoz való hozzáférés nehézségei	Nincs információk
A teljesítménymérési rendszerek fenyegetése	Nincs információk
„Fordított” cancel culture	Azonos
A nemzetközi kutatási együttműködés akadályai	Nincs információk
A kutatásfinanszírozás torzító hatása	Azonos
A kutatási eredmények közzétételének vagy megosztásának akadályai	Azonos
Nehézségek a nyilvános diskurzusokban szakértőként való megjelenésben (pl. nyilvános megszégyenítés és befektetés)	Azonos

Forrás: a szerzők által szerkesztett táblázat

A 2. táblázatból látható, hogy az Egyesült Államokban a tagállami szabályozás – elsősorban az ideológiai alapú támadások nyomán – azokat a területeket érinti, amelyek a tagállamok hatáskörébe tartoznak. Általános következmény a bizonytalanság és a kiszolgáltatottság, ami öncenzúrához vezet. Az efféle öncenzúrát eredményező helyzeteket fokozhatja a nyílt üldözés vagy a kifejezett akadályozás. Míg korábban a cancel culture az USA-ban főként a DEI jegyében valósult meg az egyetemeken – például egyetemi oktatókat bocsátottak el, mert a panaszosok állítása szerint megsértették a jogaikat⁷ –, most azok az oktatók kerültek veszélybe, akik elkötelezték magukat a DEI mellett.

A 3. táblázat azonosítja azokat a mindkét országban tapasztalható jelenségeket, amelyek kihatnak az akadémiai szabadságra. Ezek közös jellemzője, hogy egzisztenciálisan érinthetik az oktatókat/kutatókat. A változás állandósága növeli a bizonytalanságot, a kettő együtt pedig növeli a kiszolgáltatottságot.

Összefoglalva kijelenthető, hogy az illiberális államban komoly veszélyek fenyegetik az akadémiai szabadság érvényesülését – elsősorban az illiberális állam által preferált ideológia mentén, ami részben a szóban forgó ideológiákhoz nem vagy kevésbé illeszkedő elvek, értékek vagy éppen ellenideológiák visszaszorítására, elfojtására irányuló törekvésekre vezethető vissza. Mindez megvalósulhat

⁷ Lásd a The Bright Sheng-ügyet és a López Prater-ügyet. Az elsőben az oktató levetített egy filmet, amelyben Lawrence Olivier játszotta Othellót. A másodikban az oktató egy középkori Mohamed-ábrázolást mutatott be a hallgatók előzetes figyelmeztetése után, és miután lehetővé tette a muszlim hallgatók számára, hogy következmények nélkül elhagyják az előadótérmet. Afroamerikai, illetve muszlim hallgatók panaszát követően mindkettejüket elbocsátották.

3. táblázat: Hasonló magyar és amerikai esetek

	Magyarország	USA
Tartalmi beavatkozás	a társadalmi nemek mesterszak megszüntetése	stop woke törvények, Nebraskában és egyes további tagállamokban érvényre juttatott tartalomszabályozás (fogalmakra, témákra vonatkozó tilalmak), a szociológia tárgy törlése Floridában
Listázások	a <i>Figyelő</i> című lap hasábjain	a Floridai Képviselőház házelnöke listázta a DEI-programokban résztvevőket
Szervezeti, szerkezeti átalakítások	modellváltás	DEI szervezeti egységekben bekövetkezett létszámcsökkentések, DEI-célok megvalósítására szakosodott egységek megszüntetése, átnevezése, hatáskörük átalakítása
Foglalkoztatási kérdések	az ideológiai, politikai elnyomás miatt bizonytalanság, függőség, kiszolgáltatottság alakult ki	az oktatók előléptetésének, kinevezésének ideológiai (anti-DEI) alapú korlátozása

Forrás: a szerzők által szerkesztett táblázat

úgy, ahogyan az Egyesült Államok esetében láttuk: közvetlen támadások formájában, amikor a jogalkotást használják a tiltás eszközeként. Magyarország esetében ugyanez a fenyegetettség rejtettebb módon, a passzív jogszabályi környezet következtében és a populista propaganda aktív közreműködésével alakulhat ki a felsőoktatási intézményekben, illetve kutatóintézetekben dolgozók körében. A végeredmény viszont mindkét esetben ugyanaz: öncenzúrához vezető úgynevezett „dermesztő hatás” (chilling effect) lép fel.

IRODALOM

- AAUP Joins Lawsuit to Block Trump's Unlawful and Unconstitutional DEI Orders (2025) <https://www.aaup.org/news/aaup-joins-lawsuit-block-trump%E2%80%99s-unlawful-and-unconstitutional-dei-orders> [Letöltve: 2025. 02. 25.]
- BRIANT, E. (2024) Can academic freedom survive Donald Trump's plans for thought control? *Index or Censorship*, December 17, 2024. <https://www.indexoncensorship.org/2024/12/academic-freedom-survive-donald-trump-plans-thought-control-universities-colleges-education> [Letöltve: 2025. 02. 25.]
- COHEN, P. N. (2024) How Sociology Can Save Itself? *The Chronicle of Higher Education*, February 7, 2024. https://www.chronicle.com/article/how-sociology-can-save-itself?utm_source=Iterable&utm_medium=email&utm_campaign=campaign_8989908_nl_Academe-Today_date_20240209&cid=at [Letöltve: 2024. 03. 05.]
- CSILLAG, T. & SZELÉNYI, I. (2015) Drifting from Liberal Democracy: Traditionalist/Neo-Conservative Ideology of Managed Illiberal Democratic Capitalism in Post-Communist Europe. *East European Journal of Society and Politics*, Vol. 1. No. 1. pp. 18–48.
- DIEP, F. & PETTIT, E. (2023) What Is Happening in Florida? *The Chronicle of Higher Education*, January 30, 2023. <https://www.chronicle.com/article/what-is-happening-in-florida> [Letöltve: 2024. 03. 05.]

- DOUGLASS, J. A. (2021) Trumpian Nationalism and American Universities. In: DOUGLASS, J. A. (ed.) *Neo-nationalism and Universities: Populists, Autocrats, and the Future of Higher Education*. Johns Hopkins University Press. <https://doi.org/10.1353/book.85165> [Letöltve: 2025. 03. 01.]
- FEINGOLD, J. (2025) Academic Freedom Requires DEI. *Inside Higher Education*, January 9, 2025. <https://www.insidehighered.com/opinion/views/2025/01/09/academic-freedom-requires-dei-aup-gets-it-opinion> [Letöltve: 2025. 02. 25.]
- FLANNERY, M. E. (2024) Project 2025 and Higher Education. *NEA Today* (National Education Association), October 4, 2024. <https://www.nea.org/nea-today/all-news-articles/project-2025-and-higher-education> [Letöltve: 2025. 02. 26.]
- GARRY, P. M. (2023) Threats to Academic Freedom in Higher Education. *Society*, Vol. 60. No. 2. pp. 176–180. <https://doi.org/10.1007/s12115-023-00821-4> [Letöltve: 2025. 02. 26.]
- GURIEV, S. & TREISMAN, D. (2020) A Theory of Informational Autocracy. *Journal of Public Economics*, Vol. 186. Article No. 104158. <https://doi.org/10.1016/J.jpube.2020.104158> [Letöltve: 2025. 03. 01.]
- GURIEV, S. & TREISMAN, D. (2022) *Spin Dictators: The Changing Face of Tyranny in the 21st Century*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
- HERBERT, J. M. (2023) Academic free speech or right-wing grievance? *Digital Discovery*, No. 2023/2. pp. 260–297. <https://doi.org/10.1039/D2DD00111J> [Letöltve: 2025. 02. 26.]
- HIDALGO BELLOWS, K. (2024) Students at public colleges lost their LGBTQ spaces. Then students at a private college stepped in. *The Chronicle of Higher Education*, March 4, 2024. https://www.chronicle.com/article/students-at-public-colleges-lost-their-lgbtq-spaces-then-students-at-a-private-college-stepped-in?utm_source=Iterable&utm_medium=email&utm_campaign=campaign_9200504_nl_Academe-Today_date_20240305&cid=at [Letöltve: 2024. 03. 05.]
- HINTON, A. (2025) Why does Trump want to abolish the Education Department? An anthropologist who studies MAGA explains 4 reasons. *The Conversation*, February 7, 2025. <https://theconversation.com/why-does-trump-want-to-abolish-the-education-department-an-anthropologist-who-studies-maga-explains-4-reasons-248818> [Letöltve: 2025. 02. 25.]
- HUTCHENS, N. & MILLER, V. (2023) Florida's Stop Woke Act: A Wake-Up Call for Faculty Academic Freedom. *Journal of College and University Law*, Vol. 48. No. 1. pp. 35–69. [Letöltve: 2024. 03. 05.]
- KELDERMAN, E. (2024) College Presidents Are Quietly Organizing to Support DEI. *The Chronicle of Higher Education*, January 29, 2024. https://www.chronicle.com/article/college-presidents-are-quietly-organizing-to-support-dei?utm_source=Iterable&utm_medium=email&utm_campaign=campaign_8894719_nl_Academe-Today_date_20240130&cid=at&sra=true [Letöltve: 2024. 03. 05.]
- KNOTT, K. (2024) Project 2025 Would Radically Overhaul Higher Ed: Here's How. *Inside Higher Ed*, July 11, 2024. <https://www.insidehighered.com/news/government/politics-elections/2024/07/11/how-project-2025-could-radically-reshape-higher-ed> [Letöltve: 2025. 02. 26.]
- KOVÁTS, G. & RÓNAY, Z. (2021) *Academic Freedom in Hungary*. OSUN Global Observatory on Academic Freedom. Central European University. <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/7220> [Letöltve: 2025. 02. 26.]
- KOVÁTS, G. & RÓNAY, Z. (2023) *How academic freedom is monitored: Overview of methods and procedures*. European Parliamentary Research Service (EPRS) Scientific Foresight Unit (STOA). Bruxelles.
- KOVÁTS, G. & RÓNAY, Z. (2024) Az akadémiai szabadság tartalma és határai: a hagymamodell [The content and limits of academic freedom: The onion model]. *Educatio*, Vol. 33. No. 3. pp. 277–291. <https://doi.org/10.1556/2063.33.2024.3.1>
- KOVÁTS, G., ROSTA, M. & ÁDÁM, Z. (2023) *Illiberal higher education reforms: The case of Hungary*. Conference paper. 39th EGOS Colloquium, Cagliari, 2023. július 6–8.

- LEDERMAN, J. (2023) *DEI Legislation, Academic Freedom, and Free Expression: Where to go from here?* Bipartisan Policy Center, October 20, 2023. <https://bipartisanpolicy.org/blog/dei-legislation-academic-freedom-and-free-expression-where-to-go-from-here> [Letöltve: 2024. 03. 05.]
- MAASEN, P., MARTINSEN, D., ELKEN, M., JUNGBLUT, J. & LACKNER, E. (2023) *State of play of academic freedom in the EU member states – Overview of de facto trends and developments.* [https://www.europarl.europa.eu/stoa/en/document/EPRS_STU\(2023\)740231](https://www.europarl.europa.eu/stoa/en/document/EPRS_STU(2023)740231) [Letöltve: 2025. 02. 26.]
- MAJTÉNYI B. (2023) Van és lesz a semmi: az elveszejtett akadémiai szabadság [There is and will be nothing: The loss of academic freedom]. *Mérce*, 2023. február 18. <https://merce.hu/2023/02/18/van-es-lesz-a-semmi-az-elveszejtett-akademiai-szabadsag> [Letöltve: 2024. 03. 05.]
- MANGAN, K. (2024) The End of Inclusion? *The Chronicle of Higher Education*, February 26, 2024. https://www.chronicle.com/article/the-end-of-inclusion?utm_source=Iterable&utm_medium=email&utm_campaign=campaign_9135587_nl_Academe-Today_date_20240227&cid=at&sra=true [Letöltve: 2024. 03. 05.]
- NIEMCZYK, E. K. & RÓNAY, Z. (2022) Roles, requirements and autonomy of academic researchers. *Higher Education Quarterly*, Vol. 77. No. 2. pp. 327–341. <https://doi.org/10.1111/hequ.12403> [Letöltve: 2025. 02. 26.]
- NORRIS, P. (2023) Cancel Culture: Myth or Reality? *Political Studies*, Vol. 71. No. 1. pp. 145–174. <https://doi.org/10.1177/00323217211037023> [Letöltve: 2024. 03. 05.]
- QUINN, R. (2024) As Alabama Republicans Target DEI, They Propose ‘Gag Order’ on Professors. *Inside Higher Ed*, March 1, 2024. <https://www.insidehighered.com/news/faculty-issues/academic-freedom/2024/03/01/ala-gop-targets-dei-it-proposes-professor-gag-order> [Letöltve: 2025. 02. 26.]
- SUPIANO, B. (2024) What Removing Sociology as a Core-Course Option Means for Florida’s Students. *The Chronicle of Higher Education*, January 26, 2024. https://www.chronicle.com/article/what-removing-sociology-as-a-core-course-option-means-for-floridas-students?utm_source=Iterable&utm_medium=email&utm_campaign=campaign_8989908_nl_Academe-Today_date_20240209&cid=at [Letöltve: 2024. 03. 05.]
- The Chronicle (2025) DEI Legislation Tracker. Explore where college diversity, equity, and inclusion efforts are under attack. *The Chronicle of Higher Education*, February 27, 2025. <https://www.chronicle.com/article/here-are-the-states-where-lawmakers-are-seeking-to-ban-colleges-dei-efforts> [Letöltve: 2025. 02. 27.]
- TOLLEFSON, J., KOZLOV, M., WITZE, A. & GARISTO, D. (2025) Trump’s siege of science: How the first 30 days unfolded and what’s next. *Nature News*, February 20, 2025. <https://www.nature.com/articles/d41586-025-00525-1> [Letöltve: 2025. 02. 25.]
- VINER, K. (2025) Columbia University caves to demands to restore \$400m from Trump administration. *The Guardian*, March 21, 2025. <https://www.theguardian.com/us-news/2025/mar/21/columbia-university-funding-trump-demands> [Letöltve: 2025. 03. 25.]
- ZAHNEIS, M. (2024) Colleges Would Have to Eliminate Dozens of Jobs under a New DEI Bill in Idaho. *The Chronicle of Higher Education*, February 21, 2024. https://www.chronicle.com/article/colleges-would-have-to-eliminate-dozens-of-jobs-under-a-new-dei-bill-in-idaho?utm_source=Iterable&utm_medium=email&utm_campaign=campaign_9095429_nl_Academe-Today_date_20240222&cid=at&sra=true [Letöltve: 2024. 03. 05.]

Open Access nyilatkozat: A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)